

Miroslav VAUPOTIC

Krležin doživljaj Podravine

(Rapsodija citata)

Na povratku uz mađarsku fijumansku prugu koja vodi do Koprivnice i Đe-kenješa: nije me bilo u Koprivnici već dvadeset godina. Ono je bio Galovićev kraj: »Crn-bel...crn-bel« tamo u daljini »Picokenlanda «tamo su Krstine Hlebine... Preko Koprivnice krenuli smo za Dugu Rijeku (1920), a Vošicki je umro već davno. U Koprivnici bila je u njegovoj nakladi zaplijenjena prva serija mojih »Sabranih djela« (tri knjige, 1924). (Fragmenti dnevnika iz godine 1961, 21. V 1961. Forum, 1973, 3...)

Nevjerojatno, ali istinito, zbililo se ono što idealno tražih u nepreglednom Krležinom književnom djelu. Naime tragalački pipci ovog pažljivog čitatelja Krležinih tekstova usmjereni bijahu, u početku ovog esejiističkog zapisa, na osnovno, na središnje pitanje, kako pronaći jedan kraći zapis u kojem bi sažeto mogli obuhvatiti bitne temeljnice, koje su naglašene u jednostavnom, ali podtekstom smislenom bogatstvu »teme s varijacijama« — naziva eseja ovako: »KRLEŽIN DOŽIVLJAJ PODRAVINE«. I uistinu u ovom mottu-citatu iz dragocjenih dnevnika nalazimo šest osnovnih doživljaja i »pupčanih veza« cjelokupna Krležina djela i njegovih mišljenja i osjećanja s naznačenom temom, kao na dlanu blistavo ozarene i predstavljene. Nisu tu naravno sve podrobnosti i asocijacije koje Krležu vezuju s gornjohrvatskim, podravskim krajem od Varaždina do Virovitice, ali su takvi podaci koje njegovo djelo uključuju u uži oko-

liš Koprivnice i središnje Podravine ne-sporno prisutni.

Označimo ih ukratko: 1. geopolitički povijesni doživljaj središnje vertikale Krležinog biografskog i književnog putovanja: Zagreb-Koprivnica-Budimpešta (»Na povratku uz mađarsku fijumansku prugu koja vodi do Koprivnice i Đe-kenješa«) od mladenačkog puta Krleže vojnog pitomca 1908. u kadetsku školu u Pecs (Pečuh) i kasnije u budimpeštanski Ludoviceum do beletrističkog vizionarnog kontrapunkta tomu putu — skoro šezdeset godina kasnijeg fiktivnog — puta Kamila Emeričkog u »Zastavama« (1962.) u Hungaricum. 2) Doživljaj čarobne zavičajne riječi Frana Galovića — koji traje od ranih dnevnika iz »Davnih dana« (1916.) preko tiskanja prvog integralnog teksta Galovićeve zbirke »Z mojih bregov« u Koprivnici u »Književnoj republici« do trajne obuzetosti magijom Galovićeve kajkavske kantilene i u našim danima (»Ono je bio Galovićev kraj: »Crn-bel...Crn-bel«). 3) Trajno prijateljstvo i umjetnička suradnja sa Krstom Hegedušićem, od prvih razgovora u stanu Krstine majke i Milčeka Horvatina 1918., preko središnjeg esejiističkog teksta Krležina »Predgovor Podravskim motivima Krste Hegedušića« 1933. do u našoj socijalističkoj današnjici scenarija za film o istoimenom slikaru. (»Tamo u daljini u »Picokenlandu«, tamo su Krstine Hlebine«...)

4) Najizrazitiji Krležin književni tekst vezan uz taj koprivničko-ludbreški kraj jest drama »Vučjak« (1923., koja se zbiva sigurno u selu Duga Rijeka između velikog Poganca i Ludbrega). »Preko Koprivnice krenuli smo za Dugu Rijeku«. 5) Knjižar i izdavač Vinko Vošicki iz Koprivnice bio je uistinu prvi značajniji popularizator Krležina književna djela širokoj čitateljskoj javnosti u godinama 1923-1925., nakladnik nekoliko knjiga i dva godišta časopisa »Književne republike« (»Vošicki je umro već davno. U Koprivnici bila je zaplijenjena prva serija mojih »Sabranih djela«). 6) Konačno — samo mjesto Koprivnica ušlo je u Krležino književno djelo izuzetnim, duhovitim, polemičko-putopisnim tekstova »Pismo iz Koprivnice« Hrvat, VII, br 1467, 31. I 1925. Zgb. u kome Krleža doživljava Koprivnicu jednog zimskog dana u 1924. godini.

Krenimo od ovih šest osnovnih tema i produbimo ih, nizom zapažanja i zapisa samog Krleže, iz niza njegovih veoma raznolikih djela iz skoro svih književnih vrsta kojima se bavio: od novela, romana, drama, putopisa, eseja i naravno njegovih osebnih dnevnika od »Davnih dana« (1914-1921, izašlo 1956), do serije dnevnčkih zabilješki u »Forumu« (tijekom 1972-1973 godine).

Na kraju ovog uvodnog razmatranja htio bih istaći jednu misao, koja dosada u preobilnoj literaturi o Krleži nije izrazitije uočena. Naime, Krleža je pisac koji je sve do pojave svojih prvih ispisa iz svojih dnevnika namjerno izbjegavao intimu, naime kao i neki drugi južnoslavjanski pisci (na primjer; Ivo Andrić također) pretjerano isповijedanje o sebi, svojim roditeljima, rođacima i intimnim prijateljima. I da nema malog zaboravljenog teksta »*Fragmenti*« iz 1914., u četrdesetak godina objavljivanja sve tamo do 1954. kad se pojavljuju prvi zapisi iz »Davnih dana«. U »*Republici*«, takvih autobiografskih odlomaka ima nevjerovatno malo. Međutim i u dnevnicima te osobne ispovijesti o najnovijem sebi vješto su zapletene među druge dnevničke zapise te ih tek pažljiv čitatelj otkriva. Značajno jest za našu temu: *Krležin doživljaj Podravine*, da su mjesta njegova ranog djetinjstva i još više njegovih predšasnika, roditelja i bake Terezije Goričančeve, naznačeni tek zbilja en passant među raznolikim dnevničkim bilješkama u beletrističkim snoviđenjima, iz kojih se može počesto teško razaznati pravi podatak povijesti njegove obitelji od literarne stilizacije u snovima.

Ipak evo samo nekoliko isječaka iz dnevnika u kojima činjenice življenja stidljivo se pomalaju: »Abrevijatura jednog života: od Novog Marofa preko Pake do Duge ulice 7. Sentimentalne varijacije oko varaždinskog groblja. Mislim na mrtve oko Križovljana (26. X 1967. . . Bednja, žalosna blatna voda moga djetinjstva; u »Povratku Filipa Latinovicza — Blatnja).

»Nervozan izlet do Varaždina. . . Paka, Novi Marof, Varaždin-brijeg Turčin melankoličnih deset minuta na varaždinskom groblju, tihi razgovor s mrtvima« (28. V 1961.) ili opet beletristički raniji

zapažaj »Kod Turčinova tamo gdje Blatnja teče ispod željezničkog mosta u »Povratku Filipa Latinovicza«.

Roman »Povratak Filipa Latinovicza« i drama »Vučjak« i u svojoj izmišljenoj toponomiji otkrivaju jasno pravu lokaciju njihovih zbivanja — taj Krležin kraj između Koprivnice, Ludbrega, Varaždina i Novog Marofa. Petavska ulica varaždinska-baka Terezija Goričančeva načinom svog izražavanja predstavljala je kajkavsku baroknu atmosferu oko Čakovca i Varaždina (Djetinjstvo u Agramu 1902-3).

Iako se Miroslav Krleža rodio u Zagrebu (»Tiho kulja pepeljasti dim iz trulih dimnjaka i tko bi rekao da takav jedan dimnjak na krovu Duge ulice 7 stoji u najintimnijoj vezi sa subjektom koji ga promatra.« zapis 26. I 1968), ali ovi prethodni podaci govore o zemljopisno omeđenoj postojbini Krležinih uvjerljivo na crti Križovljan-Varaždin-Varaždinske toplice (česti spomeni u dnevnicima — izlet u Varaždinske toplice 1902) — Turčin-Novi Marof-Paka-Bednja. Prema geografskim koordinatama Podravine (vidjeti Enciklopediju Jugoslavije sv 6, str 522) i ovaj kraj iako granično razmeđe Zagorja i Podravine većim dijelom ulazi u podravsku nizinu i tako Krležinom predačkom postojbinom možemo smatrati sjevernu Podravinu.

Interpretacija Krležinog pristupa temama iz Podravine mora isprva krenuti iz općeg pogleda, povijesnog, zemljopisno-strateškog i psihološko-doživljajnog na tu divnu ali i ukletu hrvatsku »Mezopotamiju-Panoniju-Slavoniju-Podravinu omeđenu trima rijekama Dravom, Savom i Dunavom«. Temu sam pokušao obraditi cjelovitije u eseju »Furioso danubiano Miroslava Krleže« (Dunav kao motiv Krležinog djela) Zadarska revija, 1973, pa se ne bih htio ponavljati, a momu više lirsko-tipološkom pogledu nasuprot isključivo geopolitičko-političko stratešku verziju dao je znanstvenik Radovan Pavić u dvije značajne studije: »Geopolitički i geostrateški aspekti u nekim radovima Miroslava Krleže« (Forum 7-8, 1973) i »Geopolitika u Krleže« (Forum 9, 1974). Ovdje bih ovu trijadu napisao samo proširio s nekoliko citata koji će potvrditi osnovne teze spomenutih studija.

Motiv *Drave* kao bitni leit-motiv Krležinih djela rjeđe, ali kao vrlo česti usputni topos njegovih gornjohrvatskih i ugarskih vizionarskih slika rasut desetak i više puta po njegovim tekstovima osnovni je okviri, uvodni globalni aspekt kao prolegomena u svaku posebnu analitičku prosudbu doživljaja Podravine. Nekoliko uvjerljivih ilustrativnih primjera to će dokazati bolje, umjesto svih opisnih parafraza kritičarevog teksta.: »Postaje Kraljeviću jasno da ta nesretna zemlja između Save i Drave visi u zraku. . . Sve se životne arterije toga geopolitičkog tijela pokidale pa žalosno strše spram Gykenyesa i Graza, spram Sarajeva i Budima i Trsta. O, kako se žalosno svijaju ceste i željezničke linije, što su izbile na sjever preko Drave i Dunava i na jug preko Save i Une, a na zapad preko Sutle, kao ticala krepanog bizarnog puža, kome je kućica Velebit a glava mu je kod Zemuna. . .« (»Veliki meštar svijui hulja«, 1919.)

U noveli »Smrt nadstražara Florijana Kranjčeca« domobransko-honvedske, hrvatsko-ugarske vojne postrojbe javljaju se kao povijesni podtekst samoj nesretnoj sudbini glavnog junaka, one stalno krstare »između Save i Drave u toj našoj žalosnoj Mezopotamiji«

U »Baladama Petrice Kerempuha« (1936) nalazimo između ostalih ova dva sugestivna odlomka o Dravi također: Smrt v Dravu namače kervave naše gače . . .« (Lageraška) ili drugi: »Turčin, Varaždin Kaniža, klanje same klanje. . . Kosjeri, balte, Beč, kervavi Beč i Drava Lublana, Celje, Sotla, Dunaj, Kupa, Sava. . .« (Na mukah) gdje se ponovno susrećemo sa stalnom krležinskom osobinom — nizanjem geografskih toposa gradova i rijeka, kao njegovom sugestivnom evokacijom krvave plebejske tragike južnoslavjanskih ljudi naše prošlosti. U esejima iz knjige »Deset krvavih godina« (1939, II izdanje 1957) hrvatski limes na Dravi promatra se u kontekstu povijesnih zbivanja od davnih dana kad su čete Zrinskih krstarile od Novog Zrina i Čakovca do Sigeta i Osijeka — uz Dravu pa sve do zbivanja XX stoljeća u Horthijevoj Mađarskoj. Oni (građanska klasa) u velikom rojalističkom enembleu — svakog trenutka spremni da polože prisegu

bilo kome: princu Pavlu ili kralju Petru, Franji Josipu Prvom, Mussoliniju, Hitleru, upravo bilo kome tko kao admiral Horthy ima bijelog konja i tko će se prvi pojaviti na Dravi. . . (D. K. G, 525) ili slično: »Habsburg u Pešti značio bi Habsburg na Dravi, u velikoj Kaniži, u Đekenješu, a to bi značilo Habsburg u Zidanom Mostu i Koprivnici« (D. K. G, 577).

U velikom posljednjem nedovršenom Krležinom političkom romanu »Zastave« tema Drave neprekidno je prisutna u svih pet dosada objavljenih knjiga i citati bi zagušili i proširili ovaj prigodni esej suviše. Zato samo jedan od najupečatljivijih doživljaja: »Kada je kod Đekenješa voz protutnjao preko fatalnog dravskog mosta preko koga su već dva mađarska pokoljenja poslije kompromisa hrvatsko-ugarskog od godine 1868. putovali na mađarsko More, kao na ostvarenje velikog košutovskog ideala, promatrajući uz grmljavinu točkova si vo blatnu glečersku melasu Drave, kako se ustreperenim opasnim virovima kovitla kao da kipi pod onim gvozdenim svježim kadmijumom obojadisanim traverzama đekenješkog mosta — Presvetli (Kamilo Emerički, stariji, op M. V.) je progovorio o svojoj davno već zaboravljenoj zapravo romantičarskoj nastrojenosti čežnji za rodnom hrvatskim krajem. . .« Svaki prijelaz preko Drave i tada je, kao i danas, za Hrvate bio prijelaz preko tajanstvom očarane granice koja ipak mora se priznati razdvaja dva u najintimnijoj biti, ipak odvojena i daleka svijeta: Mongolski i slavenski. (Zastave, I, str. 155-157).

Varijacije ovog motiva uistinu su bezbrojne i neizmjerne. Samo još jedan primjer kako je i neobična ljubavna pustolovina dvaju glavnih likova romana morala završiti nesretno, naime Kamila Emeričkog mlađeg i poetesu mađarsku Anu Borongajer, Krleža zaključuje: »Između njega (Kamila, M. V.) i Ane tekla je i protekla Drava, i njihova se relacija zapravo udavila u dravskoj blatnoj vodi« (Zastave IV, str. 407). I ovi primjeri iako samo izvod iz brojnih zapisa Miroslava Krleže o Dravi svjedoče o sudbinskom trojstvu Krležine hrvatske strateške vertikale oko triju rijeka Dunava, Save i Drave bez kojih se ne može

Josip Vaništa: Krleža

shvatiti nikako Krležina politička vizija naše prošlosti.

Fran Galović (1887-1914) pjesnik-začetnik moderne kajkavske poezije (ako ne računamo dvije kajkavske minijature A. G. Matoša) trajno je prisutan u Krležinu doživljaju Podravine. Iako je Krleža o njegovu štokavskom pjesničkom

opusu ispočetka imao niječne zapažaje, a njegovu tragičnu sudbinu pomalo i ironizirao (Vidjeti zapis od 31. III 1916. u memoarskom kolažu »Davnih dana«). »Nikada nijesam od toga čovjeka ništa mogao razumjeti ni što je htio ni kako je radio. Vidio sam ga posljednji put početkom augusta 1914. za prvih dana

mobilizacije. U ogledalu kolodvorske čekaonice II razreda. Ušao je u čekaonicu, odrazio se u ogledalu kao sjenke i rasplinuo se u prljavom dašku zrcalnog amalgama kao dim. Fran Galović pojavio se kao sjenka na spiritističkoj seansi u ogledalu i oputio doista u svoje vlastito »Zaćarano ogledalo«. Netko je tada rekao da je Fran Galović mobiliziran i da putuje u Sisak k svojoj regimenti. Preko Siska na Drinu, u smrt kod Noćaja« (Davni dani, 1956, str. 124-125).

Međutim 1925. u Koprivnici u »Književnoj republici« Krleža prvi objavljuje cjeloviti iako nažalost nedovršen tekst napisanih pjesama »Z mojih bregov«, a još prije u svom čuvenom »Pismu iz Koprivnice« (Hrvat, Zagreb, 31. I 1925.) on apologetski, ditirambski najavljuje taj pretisak posthumno njegovih pjesama slijedećim riječima, usput citirajući cijelu pjesmu »Crn-bel: »To su ti podravski vinogradi po kojima odzvanjaju klopotci i javlja se kos, gdje je pokojni Fran Galović u četrnastoj polusvjetlosti srpanjskog mlada naslutio u svojoj najboljoj pjesmi svoju ranu smrt. . . Genijalno i jednostavno kao sve genijalne stvari . . . Ta Galovićeva predsmrtna inspiracija, taj njegov posljednji lirski auskaldnog zvoni kao zvono. . . Taj mladić iz Peteranca oslobodio se je u svom posljednjem ciklusu svake naše pa i najnezatnije gravitacije, on lebdi u ovim stihovima, on doista oduhovljeno lebdi nad čitavim ovim koprivničkim krajem kao sinteza. . . Pjesma postaje simbolom, pjesma se pretvara u krajinu, u krajobraz, u zavičaj, pjesma postaje ono što zapravo treba da bude živim glasom nad pokoljenjima. . .«

Ili također duboko inspirativan doživljaj pjesme »Kostanj«, koji su poslije ovog Krležinog croquis-interpretiranja prigrllili brojni tumači, a opet danas ovi čudesni dvostisi ostadoše najljepša nepoznanica hrvatske kajkavske sudbine: »Ovaj Galovićev dijalog, taj razgovor sa starim kestenom na mjeseci, gust je, smeđ, pastelno-zelen, neodređen, ali pun mračno srebrnastog šuma gadnih slutnji što su oko njega šumile po ovim koprivničkim vinogradima kada je na mjeseci čeznuo za mladom, a zapravo se već opraštao od života«. (Citirano iz

»Knjige studija i putopisa«, 1939, str. 246-248).

U »Predgovoru Podravskim motivima Krste Hegedušića«, 1933. Krleža donosi usputnu usporedbu između elegija neoromantičnog Galovića i Hegedušićevih naturalističkih prikaza podravskih ljudi i žalosti podravskih voda. »Dok je Hegedušićev zemljak, pokojni Fran Galović u svojim podravskim lirskim motivima pun mjeseci, cvrčaka, vinograda i motša, Hegedušićeva platna i njegovi crteži žalosni su i onda kada su očito veseli« (citirano iz »Eseja«, III str. 336.). U eseju o Dragutinu Domjaniću iz 1934., on sažeto vrednuje i Galovića ovom letimičnom oštrom poantom: »Nerazmjerno slabiji i nemoćniji od Frana Galovića on je svojom kajkavskom poezijom impresionirao zagrebačke malograđane« (citirano iz *Evropa danas*, str. 206).

I konačno vraćajući se trajnoj opsosionoj temi svojih »podravskih tema« Galoviću, Krleža u atelieru Krste Hegedušića, 24. XII 1967., nakon razgovora s Hegedušićem, o Galoviću ovako monologizira svoje sudove, obnavljajući već poznate sudove, djelomično ih skeptički promatrajući i racionalno ih utemeljujući u čvrste konstante. »Crn-bel. Crn-bel. . . da li je sve to autentična lirika ili se njena tajna krije u šarmu dijalektalne fraze — istina, zloslutni akord »Crn-bel, crn-bel« zvoni kobno izazivajući pogrebni utisak usprkos tomu što se tu već čuti da je smrt prisutna, što se već njuši njen pogani dah. Da, moglo bi se reći da ovaj scenarij djeluje macabre dance kad nad grobom čovjeka recitiram ove stihove, a pitanje je dali bi to zvučalo isto tako kobno, da se smrt nije desila? Dali bi u tom slučaju onomatopejski trik »Crn-bel« uopće zvonio tako uvjerljivo. Balada o starom kestenu je kalvarija našeg inteligenta u prijelazu stoljeća i zvuči autobiografski. Čovjek je iskorijenjen, niti tu niti tamo, ni u selu ni u gradu i ova poema kao svjedočanstvo duboke intelektualne moralne krize sama po sebi ne bi djelovala toliko potresno da nije ispjevana de profundis«.

Zatim Krleža prepričava ponovno svoj doživljaj zastavnika u čekaonici (prvog, prije drugog razreda, sic!) i svoju dosjetku o »Zaćaranom ogledalu« iz 1925,

potom nastavlja »Nisam ga volio ni kao novelistu ni kao poeta... Te iste jeseni na premijeri njegove drame »Mati« pod dojmom predstave izmjenio sam svoje negativno mišljenje o dramatičaru, a kad sam ciklus njegovih predsmrtnih pjesama štampao u »Književnoj republici« deset godina kasnije, onda je bilo prekasno za bilo kakve komplimente«. Slažemo se makar naoko bilo pregrubo i s tvrdnjom o Galovićevu književnu opusu u cjelosti »jedinstven slučaj isprepletenosti dara i grafomanije«, ali se ne slažemo, mogu reći u ime kasnijih interpetatora Galovićeve proze (napose »Zaćaranog ogleдала«, Ispovijedi, M. Solara, Nade Pavičić Spalatin, Cvjetka Milanje i drugih uključivši neskromno i sebe) s Krležinom slikovitom, ali uvredljivom sintagmom: »Galovićeva proza njiše se kao papirnati pajac u knjižarskom izlogu.« Naprotiv Galovićeva proza »Ispovijed« ponajbolji je tekst koji nagovješćuje daljnje putokaze novijoj hrvatskoj prozi između dva rata. Krležin zaključak o Galovićevim stihovima iako točan, jednostran jest jer i groteskno humorni i čisti lirski pejzaži imaju izrazitu pjesničku vrijednost, a ne samo one pjesme iz kojih »progovaraju mračna podzemlja, rastvarajući se pred našim očima kao sudbinsko pitanje ne samo jedne literature nego čitavog naroda i njegove iskorijenjene seljačke inteligencije.« Taj Krležin završni sud izrazito je sociološki intoniran, pa bismo pravi Krležin izvor i duboki doživljaj Galovićeve lirike bolje doživjeli iz ranijeg »Pisma iz Koprivnice«, 1925, ovdje prije naznačen.

4

Slikarstvo i grafika Krste Hegedušića organski je uklopljena u svijet Krležinog doživljaja Podravine i ne samo zbog toga što je Krleža napisao onaj davno već klasični središnji tekst svojih estetičnih shvaćanja »Predgovor Podravskim motivima«, njegovim, 1933, već dublje intimna prijateljska. Krleža je pratio mladog slikara iz dječaćkih dana, jer je jedan od Krležinih najboljih prijatelja 1917—1927 bio i Kamilo Horvatin, stric Milček, rođeni

brat Krstine mame (»Milčikova priča o podravskim Ciganima i bosjacima: Ruska beletristika, 5. VII 1918.«): »Dugo traje put od Pištaja (1918) do danas... U sivoj dotrajaloj gornjogradskoj kućerini, u onoj truloj ruševini, u Pištaju, u zgradi pod kojom je Jukić 1912. pucao po Cuvaju tamo je kod svoje sestre Krstine majke stanovao Milček Horvatin kad se vratio iz Mitrovice«. (Fragment dnevnika iz 1967, Forum 6, 1972).

Krleža naziva gornjohrvatski kraj na povijesnoj protutorskoj strateškoj bazi između Karlovca i Koprivnice — *Brabantom* (»Uvijek kada zimi putujem preko ove provincije (»našim koprivničkim krajem«) meni se čini kao da se željeznica svrdla u kakav veliki ckvir Brueghelove snježne kompozicije... Debela, crna, plodna brabantka zemljai seljaci, govedari, vinogradari, rumeni, nabijeni krvlju s barilom vina, s kobasicama i vijencem luka...«) i ta brabantka srodna panonska atmosfera uvodni je zapis u doživljaj slikarstva Krste Hegedušića. »Pojavivši se sa dvije slikarske komponente s Brueghelom (flamanska) i George Groszom (socijalna) Hegedušić je na podravskoj agrarnoj podlozi progovorio po zakonu svojih ličnih sklonosti o pojavama naše rustične stvarnosti s neobičnom snagom urođenog slikarskog temperamenta... Do Hegedušića mi nismo imali crtača ni slikara koji bi bio gledao našu sredinu s takvim jakim osjećajem za stvarnost kao on... Hegedušićevo proštenje, jedra njegovih litarara i krpe pečenjarskih šatora i sajamskih krčama, njegove teške podravske škornje, njegovo blato, crne svinje i sablasno bijele guske... to slikarsko ostvarenje našeg realiteta ima svoju vlastitu podlogu, svoju jaku logiku i svoju divlju neobuzdanu sugestivnost« (Predgovor, citat prema Ešejima, III, str. 332).

Krležin esej »Predgovor podravskim motivima« u Krste Hegedušića također ima svoju »jaku logiku i divlju neobuzdanu sugestivnost« i njegova uvodna teorijska biološka estetika o »životnim intenzitetima« sukladni je uvod u doživljajni podravski svijet Hegedušićeva likovnog viđenja našeg Brabanta. Od

(Josip Fluksi: Rešetar)

tada, 1933, zapravo ranije od crteža »Đuka Cvijić na KPJ mitingu u Novoj vesi«, 1919, taj revolucionarni zelenokaderaški puntarski mentalitet Krležinih prijatelja revolucionara — Gute Cesarca, Đuke Cvijića, Milčeka Horvatina — prisutan je u Hegedušićevu slikarstvu kao i u Krležinoj književnosti, sve do zajedničke druge inspiracije s morituri motivom smrti u dobu okupacije i drugog svjetskog rata. Krleža trajno prati razvoj i slikarski uspon Hegedušićeve umjetnosti. Ključno no-

vi trenuci u tom zajedničkom doživljaju ne samo Podravine već i cijelog likovnog opusa Hegedušićevog od socijalne grafike do »pop arta« jest najnoviji esej — uvodni u likovnu monografiju o Krsti Hegedušiću (1974), pa, kao scenarij za film o istom slikaru i ovi dnevnički duboki lucidni zapisi sažeto sintetiziraju ovu trajnu opsesionantnu vezu Krležinog doživljaja Podravine i Hegedušićevog slikarstva, kojim i zaključujemo ovaj mali croquis: »Hlebinska škola nije dala ni jedne likovne ideje ni fakture na kojoj ne bi trebalo da bude pečat — copyright by K. Heg. Od »Zelenog kadra« do »Rekvizicije« svi podravski sajmovi, orači, krave, oranice, vrbe, požari, Cigani, krčme, snijegovi, blato i tako dalje čitava likovna beletristika naših naivaca još je uvijek u sjeni hlebinske arije K. Hega... Slike K. Hega, takozvane hlebinske škole, bile su žive već u riječima maturanata Krste isto tako intimno i sugestivno kao što traju do danas.«

Daleki horizonti do Ždala, jablanovi, poetizirani »madžarski čempresi« u daljini, na drugoj obali Drave, ljetna predvečerja s narančastim ciganskim vatrama, podravski kokošari i idioti. *Picokenland* u fantaziji jednoga dječaka, davno pa sve do »Podravske motiva« (1917—1933) (Fragmenti dnevnika, 24. VIII 1967).

5

Svaki pisac, napose pjesnik i putopisac, ima u svojem unutarnjem doživljaju vlastite domovine ili »širokog svijeta« svoje omiljene gradove i krajolike, ugodne zakutke i nepoznate vidokruge, često zaboravljene ili neprimjećene u velikim »itinererima« slavnih svjetskih putnika, a u njegovu življenju počesto presudne, izuzetne i pjesnički dirljive trenutke lirskih nadahnuća koje ga obuzimaju u zavičajnom okolišu rodne domaje. Krleža, pisac groteskne krvave vizije svijeta kao kovitlaca povijesnog košmara rata, stradanja i vječne ljudske gluposti, rijetko se prepušta svojim emocijama i ladanjskim klikta- jima ljepote uže i šire nam domovine Hrvatske i Jugoslavije. Evo jednog izuzetnog odlomka iz dnevnika 28. VIII

1967. u kome je obuhvaćen taj središnji Krležin zavičajni, postojbinski svijet domaje njegovih predaka i radosnih kutaka ranog djetinjstva. I zbilja nigdje u njegovu djelu ne nađosmo dosada upečatljivijeg odlomka: »Tko bi mogao otpjevati ovu kantatu, tko bi mogao odsvirati ovu partituru koja zvuči kao veliki orkestar pod rukom dirigenta, ovu rosnatocvjetnu masu šume na pastelno-zelenom planu: Bisag — Podvorec — Paka — Varaždin — Brijeg — Turčin — Sračinec — Lovrečan — Križovljan, ovu simfoniju od Brezničkog Huma preko Kalnika do Novog Marofa, uz talasanje njiva, livada, žita, kukuruza i oranica, vinograda, jasena i breza i bukovih šuma od Madžareva do Grebengrada, od Varaždinskih toplica i Ljubešćice do *DUGE RIJEKE* (M. V., pocrtao) i do Kalnika? Ovaj teren sa svim crkvama i grobljima, sa svim dvorovima i parkovima, sa krčmama i kolibama i tarabama, ova banalna arija zvuči kao začarana frula. Zemljana plastična masa zelenih livada i šumaraka sa uzvijuganim pianisima plavih obrisu Ivančice i Kalnika, zaista se talasa kao slap simfonijski pod dirigentskom palicom... Pjeva svečani oratorij, razlijeva se preko smeđebaršunastog šumskog krzna, preko brda i potoka, iznad bazaltnih hridina cilik mladih omorika nad tamnim akordima bukove šume.« I nije slučajno ime podkalničkih sela *Duge Rijeke*, u tom zagorsko prigrorsko-podravskom vodopadu imena, posebno trebao biti podcrtan, jer kako sam autor piše »godine 1919—1920/1921—1922 bijaše »Vrijeme Duge Rijeke i Vučjaka«. U toj kalničkoj zabiti u ludbreškoj Dugoj Rijeci Krleža je »boravio dvije duge godine, od kolovoza 1920. do lipnja 1922.« (A. Kancijan), gdje mu je životna drugarica Bela dobila učiteljsko mjesto. Neću zapisivati o nastanku drame »Vučjak« iz nedovršenog romana (dali?) »Zeleni barjak« koji je baš tu nastao u Dugoj Rijeci, kao i prva verzija »Vražjeg otoka« s naslovom »Leševi«, niti opisivati prototipove te drame uzete iz stvarnog života istoimenog sela. To su već učinili spomenuti A. Kancijan u člancima »Pedeseta obljetnica Krležinog »Zelenog barjaka« — Repu-

(Josip Fluksi: Cigani)

blika, 1971, br. 7—8, i u članku »Bogec s lampašom — i hrpom rukopisa« (u povodu 50 godišnjice dolaska M. Krleže u ludbrešku Dugu Rijeku, *Vjesnik*, 1970, 18. VIII) i Božidar Pavleš: Kalnička epizoda Miroslava Krleže, *Oko*, 1973, 10. X. Međutim Krležina životna i literarna epizoda tamo ostavila je dublji traga u njegovu djelu i trajno se urezala u sjećanje, to svjedoče brojne usputne asocijacije u dnevničkim zapisima. Zapisi iz »Davnih dana« (1920—

—1921) kao i letimične asocijativne natuknice iz kasnijih dnevnika zapisa i snova to uvjerljivo pokazuju.

Prvi tekst iz Duge Rijeke, s nadnevkom 3. VIII 1920., doživljaj je vrapčjeg cvrkuta u cintoru i svi ti prvi dojmovi su izrazito lirski kao i ovaj zapis od 28. VIII 1920. koji jest kao pretekst za onaj naprijed citirani: »Čuje se iz daljine pastirska frula i pod bukovim šumskim padinama osjećaju se Varaždinske toplice, tu teče Bednja, tiha blatna voda moga djetinjstva, a tamo u ravnici pale se prva svjetla varaždinska, od Ivančice žubori zeleni mlaz burina« (D. D, 561). 5. II 1921. sugestivan lirski opis mraka u kalničkim jarugama, u ožujku ima opis ludbreških romara, ali se javljaju i činjenični podaci o radu na romanu »Leševi«, odmah povratak na djetinjske asocijacije iz Bednje dragocjeni je podatak minule povijesti datiran s 15. III 1921. U kolovozu iste godine zapisuje životne zanimljivosti o ljudima koje će kasnije beletristički fiksirati u »Vučjaku« s naročito uspjelim portretom Maksa Vrećice, a pri kraju tih zapisa donosi zanimljive podatke o svojoj filozofskoj lekitri (Berkeley, Locke, Hume, Bergson, Croce).

Čitav niz stvarnih dojmova i zamišljenih snoviđenja u kasnim dnevnika zapisima vezani su uz taj dugoriječki boravak.

Isječci i ulomci iz većih dnevnika i kontekstova 1942. i 1943. to retrospektivno slikovito potvrđuju. Evo niz tih asocijacija naravno ogoljelih, otrgnutih iz opširnijeg konteksta: *Fragmenti iz dnevnika 1943* — »dugorječka-poga-nečka šumska raskršća« (kojima je sigurno lutao 1921—1922). »Evo nam milog ožujka govorio je stari Vrećica u Dugoj Rijeci prije mnogo godina 1. III 1943. Iz snova: To je Pešta koja blista nad vrhovečkim vinogradima točno tamo na brdašcu gdje bi mogla stajati i dugorječka pučka škola sa crkvom Svetog Trojstva u cintoru promatrana od Male Rijeke kad se čovjek penje od potoka u selo...« Opet san: 20. V 1943. »Penjem se strmim vinogradskim putem do vile Ivana Meštovića na proplanku oko Velikog Poganca na putu za Dugu Rijeku... Preko Vratnika iz-

bijam u mračni šumski klanac tako sličan onome ispod Velikog Poganca kad se stiže od Lijepijeh Vina (Lepavine) spram Duge Rijeke...« Ili ovo filmsko sjećanje 1967.: »Laje mala Ciganka i maše repom na našem posljednjem sastanku na lepavinskoj postaji« (1921). Slični leitmotiv-san 17. IV 1968.: »Laje crni pas, to je Ciganka iz Duge Rijeke« (1920).

»Citam »Galaciju« stoji još na početku kao što je bila na početku kad sam predao taj rukopis na ludbreškoj pošti iz Duge Rijeke 1920...« (Forum, 1972, br. 3, 4—5, 7—8, itd).

I ovu *croquis rapsodiju citata* privremeno završavamo trajnim refrenom Krležinih mjesta iz »Davnih dana« djetinjstva — 28. V 1961.: »Nervozan izlet do Varaždina... Bisag, Breznički Hum, Paka, Novi Marof, Varaždin breg, Turčin, melankoličnih deset minuta na varaždinskom groblju, tih razgovor s mrtvima i sa pastelno plavom kantilenom Ivančice u daljini«.

Krležin opsionantni, asocijativni ciklički krug doživljaja Podravine ovdje se samo privremeno završava, mikrokozmos Krležinog domaćeg *malog starog svijeta* između Varaždina i Koprivnice otkrivenje temeljitije analize tek su na pomolu, a kao što vidjesmo središnji duhovni epicentar tog doživljaja bijaše maleno seoce *Duga Rijeka* — stvarno i književno inspirativno mjesto Krležinog opusa, doduše tek kamačak, dijelić maleni tog neizmjernog djela koje šumi i buči kao internacionalni Dunav, ali kadkad i lirski zajeca kao mala tiha »Bednja djetinjstva«.

(Odlomak veće cjeline)

(Ilustracija J. Turković)